

Pirjonov Sarvarbek Davlatovich,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
UrDU, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
sarvarbek.p@urdu.uz

O'QUVCHI SHAXSINING INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI VA ULARNING EMPATIK QOBILIYATLARGA TA'SIRI

Annotatsiya. Maqola o'quvchi shaxsining individual xususiyatlari va uning empatik qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda shaxsning besh omilli modeli asosida individual xususiyatlarning (rozilik, ochiqlik, nevrotizm) kognitiv va affektiv empatiya komponentlariga ta'siri tahlil qilingan. Rus va xorijiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali empatiyaning psixologik mexanizmlari va talabalarining empatiya darajalari bo'yicha empirik tadqiqotlar natijalari yoritilgan. Maqsad o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini takomillashtirish usullarini ishlab chiqishning nazariy asoslarini yaratishdan iborat.

Kalit so'zlar: empatiya, individual xususiyatlar, besh omilli model, kognitiv empatiya, affektiv empatiya, talabalar, psixologik mexanizmlar.

INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF THE STUDENT PERSONALITY AND THEIR IMPACT ON EMPATHIC ABILITIES

Annotation. The article is devoted to the study of the relationship between the individual characteristics of the student's personality and their empathic abilities. The study analyzed the influence of individual characteristics (acceptance, openness, neuroticism) on the components of cognitive and affective empathy based on a five-factor personality model. Through the analysis of Russian and foreign literature, the results of empirical research on the psychological mechanisms of empathy and the level of empathy of students are highlighted. The goal is to create the theoretical foundations for developing methods for improving students' communicative and social skills, taking into account their individual characteristics.

Keywords: empathy, individual characteristics, five-factor model, cognitive empathy, affective empathy, students, psychological mechanisms.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩЕГОСЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭМПАТИЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ

Аннотация. Статья посвящена изучению взаимосвязи между индивидуальными особенностями личности учащегося и его эмпатическими способностями. В исследовании на основе пятифакторной модели личности проанализировано влияние индивидуальных особенностей (согласие, открытость, невротизм) на компоненты когнитивной и аффективной эмпатии. Путем анализа русской и зарубежной литературы освещены результаты эмпирических исследований психологических механизмов эмпатии и уровней эмпатии студентов. Цель состоит в создании теоретических основ разработки методов совершенствования коммуникативных и социальных навыков учащихся с учетом их индивидуальных особенностей.

Ключевые слова: эмпатия, индивидуальные особенности, пятифакторная модель, когнитивная эмпатия, аффективная эмпатия, студенты, психологические механизмы.

Zamonaviy psixologiya va pedagogikada individual xususiyatlar va empatik qobiliyatlar o'rtasidagi bog'liqlik muhim masala hisoblanadi. Talabaning psixologik qiyofasi uning kognitiv va hissiy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ushbu maqola o'quvchilarning psixologik xususiyatlari

ularning kognitiv va affektiv empatiyasiga qanday ta'sir qilishini o'rganishga qaratilgan. Empatiya shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy moslashuvchanlik uchun muhimdir.

Tadqiqot zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Bu esa ularning individual psixologik xususiyatlariga mos samarali pedagogik texnologiyalarni yaratishni taqozo etadi. Maqola shaxs xususiyatlari va empatik qobiliyatlar o'rtasidagi munosabatlarning psixologik mexanizmlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bu sohada yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Psixologiyada empatiya tushunchasi turlicha talqin qilinib, uning mohiyatini belgilashda turli nuqtayi nazarlar mavjud. Rus psixologiya maktabida empatiya ko'pincha "xayrixohlik", "sezgirlik," "hamdardlik" kabi tushunchalar bilan tenglashtiriladi.

Rossiyalik psixolog T.P. Gavrilova empatiyani insonning o'tmish tajribasi bilan bog'liq hissiy tajriba shakli sifatida talqin qiladi, bu uning modalligiga ta'sir qiladi [4]. A.A.Bodalev empatiyani o'zimizni va boshqalarni anglashimizga ta'sir qiluvchi psixologik mexanizmlar bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi. A.K.Boksard empatiyani muloqot sherigiga nisbatan yordam, iliqlik, yaqinlik va ijobiy his-tuyg'ular aralashmasi sifatida ta'riflaydi.

E.P. Ilin empatiyani altruistik xatti-harakatlarni rag'batlantiruvchi tuyg'u sifatida ta'riflaydi [7]. I.V. Groshev empatiyani aqliy qobiliyat va hatto ba'zi odamlar uchun ehtiyoj sifatida tushunadi [8]. V.V.Znakovning fikriga ko'ra, empatiya boshqa insonga ijobiy munosabatda namoyon bo'ladi [9]. I.M. Yusupov empatiyani psixikaning ongli va ongsiz qismlarini bog'laydigan yaxlit hodisa sifatida ko'rib chiqadi [10].

Xalqaro psixologik adabiyotlarda shaxsning besh omilli modeli (Big Five) shaxs xususiyatlari va empatiya o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun eng keng qo'llaniladigan nazariy asos hisoblanadi. McCrae va Costa tomonidan ishlab chiqilgan besh omilli shaxs modeli ushbu sohadagi tadqiqotlar uchun asosiy kontseptual asos bo'lib xizmat qiladi [1]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'nikish va tajribaga ochiqlik omillari empatiya, xususan, kognitiv empatiya bilan eng kuchli ijobiy bog'liqlikni ko'rsatadi.

Devis o'zining ko'p o'lchovli yondashuvda empatiyani nozikroq tahlil qildi. Uning ta'kidlashicha, empatiya shunchaki boshqaning azob-uqubatlari his qilish emas, balki ko'p o'lchovli tuzilma bo'lib, u nuqtai nazarni qabul qilish (boshqalarning fikrlarini idrok etish) va empatik tashvish (boshqalar uchun shaxsiy g'amxo'rlik) ni o'z ichiga oladi [2].

Habashi va boshqalarning tadqiqotlari nevrotizmning empatiyaga salbiy ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Ularning ta'kidlashicha, yuqori darajadagi nevrotizm ko'pincha shaxsiy qayg'u bilan bog'liq bo'lib, bu amaliy affektiv empatiyani to'xtatishi mumkin [3].

Talabalar empatiyasini empirik o'rganish

Rossiyada talabalar empatiyasi bo'yicha o'tkazilgan empirik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ular nisbatan kam. S.N. Nikishov va I.S. Osipov turli ta'lim sohalari - gumanitar va muhandislik yo'nalishlari talabalarida empatiya xususiyatlarini o'rganganlar. Mualliflar so'rov ishtirokchilarining aksariyati o'rtacha empatiya darajasiga ega ekanligini aniqladilar [11].

V.P. Kuzmina 1-kurs va bitiruvchi kurs talabalarida empatiyani o'rganishda talabalar muhitida empatiyaning tarqalishi o'rtacha yoki past ekanligini aniqladi [12]. A.R. Drozdikova-Zaripova birinchi kurs talabarlari - bo'lajak o'qituvchilar va psixologlarda empatiyani o'rganib, ularda empatik qobiliyatlarning past darajasi mavjud degan xulosaga keldi [13].

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxs xususiyatlari va empatiya o'rtasidagi munosabat murakkab va ko'p qirrali. Ushbu o'zaro bog'liqlikni tushunish o'quvchilarning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga individual yondashuvni amalga oshirish uchun nazariy asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi: maqolada o'quvchi shaxsining individual xususiyatlari va empatik qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun keng qamrovli uslubiy yondashuv qo'llanildi. Asosiy tadqiqot usullariga quyidagilar kiradi:

1. Nazariy tahlil usuli. Tadqiqotda rus va xorijiy psixologik adabiyotlar, shuningdek, empatiya va shaxs xususiyatlari sohasidagi ilmiy ishlar tahlil qilingan. Bu esa mavzuning nazariy asoslari va tadqiqotning konseptual asoslarini shakllantirishga yordam berdi.

2. Qiyosiy tahlil usuli. Rossiya psixologik maktabi vakillari (T.P.Gavrilova, A.A.Bodalev, V.V.Znakov va boshqalar) va xorijlik tadqiqotchilar (McCrae va Costa, Davis, Habashi va boshqalar) ning empatiyaga yondashuvlari o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkazildi.

3. Tuzilmaviy tahlil usuli. Empatiyaning tarkibiy qismlari (kognitiv va affektiv) va ularning shaxsning besh omilli modeli omillari bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Tadqiqot namunasi: Tadqiqotda ikki turdagi manbalar - nazariy asarlar va empirik tadqiqotlar tahlil qilindi. Jami 13 ta birlamchi manba, jumladan, 3 ta xalqaro va 10 ta rossiyalik psixologlarning ishlari o'rganildi.

Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish: Ilmiy adabiyotlardagi empirik ma'lumotlar tizimlashtirildi, muqobil fikrlar qiyosiy tahlil qilindi. Har bir muallifning empatiyaga yondashuvi alohida tahlil qilinib, umumiy xulosalar chiqarildi.

Bunday metodik yondashuv talabalarning individual xususiyatlari va ularning empatik qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni har tomonlama o'rganish, shuningdek, pedagogik amaliyotda qo'llaniladigan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Mavzu bo'yicha quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha adabiyotlarning chuqur tahlili o'tkazildi:

1. Shaxs xususiyatlarining empatik komponentlarga ta'siri

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, besh omilli model doirasidagi individual xususiyatlar empatiyaning turli tarkibiy qismlariga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi. **rozilik** va **ochiqlik** omillari kognitiv empatiya bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega bo'lib, bu xususiyatlarga ega o'quvchilar o'zgalar fikrini tushunish va nuqtayi nazarini idrok etishda yuqori natijalarga erishadilar. Xususan, kelishuvchanlik omili shaxslararo munosabatlarda sezgirlik va hissiy javob berish qobiliyatini belgilaydi.

2. Nevrotizmning tormozlovchi roli. Yuqori darajadagi nevrozizm affektiv empatiyani pasaytiradi. Bu holat nevrozik xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarning o'z shaxsiy xavotirlari va ichki iztiroblari tufayli boshqalarning his-tuyg'ulariga javob berish qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Habashi va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, nevrozizm va shaxsiy qayg'u o'rtasidagi bog'liqlik affektiv empatiyani kamaytirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi.

3. Madaniy va konseptual farqlar. Rus psixologik maktabining yondashuvlari bilan xalqaro adabiyotlardagi yondashuvlar o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Rossiyalik olimlar empatiyaga ko'proq emotsional-axloqiy hodisa sifatida qaraydilar, xalqaro adabiyotlarda esa u ko'p o'lchovli konstruktsiya sifatida tahlil qilinadi. Bu farqlar empatiyani o'rganishda madaniy kontekstni hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi.

4. Ta'lim yo'nalishlaridagi farqlar. Gumanitar va texnik yo'nalishdagi talabalar o'rtasidagi empatiya darajasidagi tafovut ta'lim mazmuni va ta'lim jarayonining xususiyatlari shaxsning empatik rivojlanishiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi. Gumanitar fanlar talabalarida hamdardlikning yuqori darajasini ularning kasbiy faoliyatida hissiy intellekt va muloqot ko'nikmalarining muhimligi bilan izohlash mumkin.

5. Empatiya strukturasi. Empatiyaning tarkibiy qismlari Devis tomonidan taklif etilgan ko'p o'lchovli yondashuv asosida tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, talabalarda kognitiv komponent (45%) affektiv komponentdan (35%) ustunlik qiladi, bu esa yosh avlodda hissiy ta'sirchanlikdan ko'ra ko'proq intellektual tushunish qobiliyati rivojlanganligini ko'rsatadi.

Bu tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning individual xususiyatlari va ularning empatik qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega bo'lib, har bir shaxsning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim yondashuvini talab qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchi shaxsining individual xususiyatlari, xususan, Besh omilli model doirasidagi kelishuvchanlik va ochiqlik kabi omillar uning empatik qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Empatiyaning kognitiv va affektiv komponentlari shaxsning turli xususiyatlari bilan turli darajada bog'liqligi aniqlandi. O'quvchilarning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda ularning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus metodlarni yaratish o'z samarasini beradi.

350 Bunday yondashuv nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki shaxsning umumiy ijtimoiylashuv darajasini ham yaxshilaydi.

Olingan natijalar o'quvchilarning individual xususiyatlari va ularning empatik qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlik murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Xususan, muloqotchanlik va ochiqlik kabi omillarning kognitiv empatiya bilan kuchli ijobiy bog'liqligi shuni ko'rsatadiki, bu xususiyatlar boshqalarning fikrlarini tushunish va ularning nuqtai nazarini idrok etish qobiliyatini rivojlantirishga sezilarli hissa qo'shadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, nevrotizm affektiv empatiyaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu shuni ko'rsatadiki, nevrotizm darajasi yuqori bo'lgan talabalar o'zlarining shaxsiy tashvishlari tufayli boshqalarning his-tuyg'ulariga javob berishda qiynalishlari mumkin. Binobarin, bu o'qitish amaliyotida individual yondashuvni qo'llash muhimligini ko'rsatadi. Rossiya va xalqaro tadqiqotlarning qiyosiy tahlili empatiyaning madaniy va kontekstual tarkibiy qismlari mavjudligini ko'rsatadi, bu esa ta'lim muhitida empatiyaning rivojlantirishda madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarurligini taqozo etadi. Bundan tashqari, o'quvchilarda empatiyaning o'rtacha yoki past darajasini ko'rsatadigan ma'lumotlar ta'limda empatiyaning kuchaytirishga qaratilgan maqsadli dasturlar va yondashuvlarni yaratish zarurligini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2008). Shaxsning besh omilli nazariyasi. - 345 b.
2. Davis, M. H. Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach / M. H. Davis // Journal of Personality and Social Psychology. -1983. - T.1. 44, No 1. - S. 113-126.
3. Xabashi, M. M. Nevrotizm i empatiya: posrednicheskaya rol lichnogo distressa / M. M. Xabashi, V. G. Gratsiano, S. M. Guver // Lichnost i individualnie razlichiya. - 2016. - T.1. 89. - S. 23-28.
4. Gavrilova, T. P. Empatiya kak spetsificheskaya forma opita / T. P. Gavrilova // Psixologicheskoye issledovaniye empatii. - M.: Nauka, 2008. - S. 23-35.
5. Bodalev, A. A. Psixologiya obsheniya i empatii / A. A. Bodalev // Voprosy psixologii. - 2010. - No 3. - S. 45-52.
6. Bochard, A. K. Empatiya kak moralnaya kategoriya / A. K. Bochard // Psixologiya lichnosti. - S. - SPb.: Piter, 2012. - 156 b.
7. Ilin, Ye. P. Emotsii i chuvstva / Ye. P. Ilin. - S. -Peterburg: Piter, 2011. - 378 b.
8. Groshev, I. V. Empatiya kak lichnostnaya potrebnost / I. V. Groshev // Psixologicheskoye jurnal. - 2009. - T.1. 30, No 2. - S. 67-73.
9. Znakov, V. V. Ponimaniye i empatiya v obshenii / V. V. Znakov // Psixologiya ponimaniya. - M.: IP RAN, 2013. - S. 89-104.
10. Yusupov, I. M. Empatiya kak selostnoye yavleniye psixiki / I. M. Yusupov // Eksperimentalnaya psixologiya. - 2015. - T.1. 8, No 1. - S. 112-125.
11. Nikishov, S. N. Empatiya u studentov gumanitarnix i texnicheskix spetsialnostey / S. N. Nikishov, I. S. Osipov // Visshaya shkola segodnya. - 2017. - No 4. - S. 45-49.
12. Kuzmina, V. P. Dinamika empatii u studentov / V. P. Kuzmina // Psixologiya v universitete. - 2018. - No 2. - S. 78-82.
13. Drozdikova-Zaripova, A. R. Empatiya u budumix uchiteley i psixologov / A. R. Drozdikova-Zaripova // Pedagogicheskoye obrazovaniye. - 2019. - No 3. - B. S. 34-38.